

ՀՏԴ՝ 902/908

DOI: 10.52971/18294316-2021.3-15

**ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԵՆՔԵՐԻ ԵՎ ԶԻՆԱՏԵՍԱԿՆԵՐԻ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
(նախնական ակնարկ)**

Արթուր Հովհաննիսյան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Բանալի բառեր՝ *Հին Հայաստան, զենք, զինատեսակ, արտեֆակտ, նյութական մշակույթ, հնագիտություն, խորհրդային, նախախորհրդային, հետխորհրդային:*

Հին Հայաստանի նյութական մշակույթը ներկայացնող հուշարձաններից բազմաթիվ են տարբեր զինատեսակների փաստագրման դեպքերը, և պատմամշակութային կապեր մատնանշող բոլոր զինատեսակների քննարկումն անկասկած պահանջում է խոր ու համակողմանի ուսումնասիրությունների իրականացում: Սույն հաղորդման մեջ հանձնառել ենք ներկայացնել զինատեսակների վերաբերյալ ուսումնասիրություններ՝ դրանք ժամանակագրորեն բաժանելով երեք փուլերի՝ նախախորհրդային, խորհրդային և հետխորհրդային շրջանների: Աշխատանքում նաև փորձ է արվել ներկայացնելու նյութերի ուսումնասիրման հարցում տարբեր հետազոտողների մեթոդաբանությունը և բացահայտելու առաջադրված խնդիրների ընդհանրություններն ու տարբերությունները:

Նախաբան. Հին Հայաստանի նյութական մշակույթի ուսումնասիրությունը սկսվել է դեռևս 19-րդ դարի կեսերից: Հայկական լեռնաշխարհը մշտապես եղել է ռուս և եվրոպացի հնագետների հետաքրքրությունների կիզակետում: Սակայն, ինչպես իրավափոր են նշում է Գ. Արեշյանը, նախախորհրդային շրջանի ուսումնասիրությունները իրենց մեթոդաբանությամբ և արդյունքով խստիվ տարբերվում էին: Նախախորհրդային շրջանում հիմնականում պեղվել են վաղերկաթիդարի և ուշբրոնզիդարի դամբաններ,

որոնց հարուստ գտածոները պեղողների կարծիքով կարող էին լույս սփռել Հին աշխարհի մետաղագործական ակունքների վրա¹: Այս շրջանում Հայաստանի տարածքում ուսումնասիրություններ են կատարել Ֆ. Բայերնը, Ժ. դը Մորգանը, Ա. Իվանովսկին: Վերջինս էլ իր աշխատություններում ներկայացրել է նաև Հայաստանի տարածքից հայտնաբերված զինատեսակները (գուրգեր, դաշույններ և այլն), սակայն նրա աշխատությունները մասնագիտական շրջանակներում մեծ քննադատության էին արժանանում, քանի որ նրա ուսումնասիրման մեթոդները հիմնված էին միայն թվային տվյալների վրա, իսկ պատմական և մարդաբանական տվյալները հեղինակը շատ հաճախ անտեսում էր²: Ըստ Գ. Արեշյանի՝ նախախորհրդային Հայաստանում հայագգի հնագետների կատարած ուսումնասիրությունները և դրանց մեթոդները նույնպես ճշգրիտ չէին: Որպես դրա հիմնավորում՝ նա հիշատակում է Ե. Լալայանի՝ Շրեշ-բլուրում կատարած վաղբրոնզիդարյան բնակավայրի պեղումները, որը նա ընկալել է որպես նոր քարիդարի դամբարանադաշտ³: Սակայն ճշմարտության դեմ չմեղանչելու համար հարկ է նշել, որ նախախորհրդային շրջանում ուսումնասիրություններ կատարած շատ այլ հնագետների արդյունքներից Ն. Սառի պեղումների արդյունքները առաձևանում էին: Դրանք կատարված էին պատմագիտական լայնամասշտաբ ուսումնասիրությունների հիման վրա, որոնցով Մառը փորձում էր բացահայտել Կովկասի ժողովուրդների մշակութային և պատմական օրինաչափությունների էությունը⁴:

Ընդհանուր առմամբ նախախորհրդային տարիների հնագիտության մասին կարելի է ասել, որ այդ տարիների բնորոշ գիծը աշխատանքների իրագործումն էր ոչ մասնագետների կողմից. նրանց ուշադրությունը բևեռված էր նյութի հայտնաբերման ու ցուցադրման վրա: Հայտնաբերված հսկայական նյութի հետագա ուսումնասիրության անհրաժեշտությանը և գիտական մեկնաբանման հարցերին շատ հաճախ ուշադրություն չէր դարձվում⁵:

Ի տարբերություն նախախորհրդային հնագիտության՝ խորհրդային հնագիտությունը կարևորություն տվեց պատմագիտական խնդիրների լուսաբանմանը: 1920-ականներից սկսած շատ հուշարձաններում սկսվեցին իրականացվել սիստեմատիկ պեղումներ⁶: Այդ տարիների ականավոր հնագետներից էին Ե. Բայբուրդյանը, Բ Կուֆտինը, Բ. Պյատրովսկին: Վերջինս իր "Археология Закавказья" գրքում ներկայացնում է Կովկասի տարբեր դամբանադաշտերից (Լալչիկ, Շամխոր և այլն) հայտնաբերված զինատեսակները և պատմահամեմատական մեթոդով դրանց հետ բաղդատում Հայաստանի տարածքից (Շենգավիթ, Կարմիր բլուր և այլն) հայտնաբերված զենքերը՝ դրանք ենթարկելով բազմակողմանի ուսումնասիրության՝ պարզելու հնագույն զենքերի յուրահատկությունները: Հեղինակն այս աշխատության մեջ կատարում է կարևոր վերլուծու-

¹ http://www.yasu.am/files/10G_Areshyan.pdf (25.02.2021թ.)

² **Ивановский А. А.** По Закавказью. М. -1911. сс. 96-98.

³ **Լալայան Ե.**, Դամբարանների պեղումները Խորհրդային Հայաստանում, Երևան, էջեր 61-62:

⁴ **Март Н. Я.** К вопросу о задачах арменоведения (Избранные работы). СПб. -1899. с. 18.

⁵ **Խնկիկյան Օ.Ս.**, Հայաստանի հնագիտությունը, Երևան, էջ 10:

⁶ **Եսայան Ս.Ա.**, Հայաստանի հնագիտությունը, Երևան, 1992, էջ 9:

թյուններ՝ հիմնված հնագիտական աղբյուրների վրա: Նա նշում է, որ սկսած վաղ բրոնզ-զիդարից՝ Հայաստանի տարածքում ավելանում է անասնապահության ծավալները, ինչն իր հերթին նպաստում է մեծ ցեղերի իշխող դիրքի ամրապնդմանը: Վերջինս էլ իր հերթին հանգեցնում է ցեղախմբերի միջև բախումների ու հակամարտությունների թվի անընդհատ աճին և դրանով պայմանավորված՝ զենքի կիրառման ծավալների ընդլայնմանը⁷: Մեծ տեղ հատկացնելով գրավոր աղբյուրներին՝ աշխատության հեղինակը դրանց հաղորդած գիտական տեղեկատվությունը համադրում է գտածո նյութերին և առաջ քաշում նոր վարկածներ: Նրա ուսումնասիրություններում մեծ տեղ են զբաղեցնում Ուրարտուն և Արգիշտիինիլի պեղումները⁸: Կարելի է ասել, որ էրեբունիի պեղումները ձևավորեցին նոր հնագիտական դպրոց, որտեղից շատ անվանի հնագետներ ասպարեզ եկան՝ Հ. Մարտիրոսյան, Ս. Եսայան, Գ. Արեշյան և ուրիշներ:

Զինատեսակների մասին ուսումնասիրություններ է կատարել նաև Հ. Մարտիրոսյանն իր "Армения в эпоху бронзы и раннего железа" գրքում⁹: Հ. Մարտիրոսյանն առաջինն է խոսել դեռևս պղնձի-քարիդարում սառը կոման եղանակով զանազան մետաղյա իրերի, այդ թվում և զենքերի¹⁰ պատրաստման մասին: Բացահայտելով Հայկական լեռնաշխարհի մետաղամշակման ակունքները՝ նա հանգամանալի ուսումնասիրության է ենթարկում նյութական մշակույթի տարրերը՝ սկսած վաղբրոնզիդարից մինչև վաղերկաթիդար: Վաղբրոնզիդարի նյութական մշակույթի առանձնահատկությունները, մասնավորապես՝ զենքերի կատարելագործումն ու լայնորեն կիրառումը վկայաբերելիս Մարտիրոսյանը այն պայմանավորում է 3 հանգամանքով.

ա. ուշբրոնզիդարից սկսած՝ խեցեղենի և զենքերի պատրաստման եղանակների արդիականացմամբ,

բ. հայկական լեռնաշխարհում մետաղամշակման կտրուկ աճով, ինչի մասին վկայում է մետաղաձուլական նոր խոշոր կենտրոնների ստեղծումը,

գ. զարգացած առևտրաշրջանառությամբ¹¹:

1966 թ. Ս. Եսայանը լույս է ընծայում իր "Оружие и военное дело древней Армении (III-I тыс. до н. э.)" աշխատությունը¹², որում պատմահամեմատական մեթոդով ներկայացնում է տարբեր հեղինակների կողմից մինչև 60-ական թվականները պեղումներով հայտնաբերված զենքերն ու զինատեսակները՝ դասակարգելով դրանք ըստ տիպերի, տեսակների և ենթատեսակների, անդրադառնում է զինատեսակների առաջացման պատմությանը և դրանց ուսումնասիրության խնդիրներին: Նրա կարծիքով, զենքերը երևան եկան խոշոր ցեղախմբերի միջև դասակարգային բախումների ժամանակ և

⁷ **Пиотровский Б. Б.** Археология Закавказья с древнейших времен до I тысячелетия до н. э., Л. -1949. сс. 53-55.

⁸ <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000123/st012.shtml> (15.04.2021).

⁹ **Мартirosян А. А.** Армения в эпоху бронзы и раннего железа. Ереван. -1964 с. 114.

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 25:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 184:

¹² **Есян С. А.** Оружие и военное дело древней Армении. Ереван. -1966.

հետզհետե սկսեցին ավելի ու ավելի շատ կիրառվել ու զարգանալ¹³: Աշխատանքում ներկայացվում են Հայկական լեռնաշխարհում պեղված զինատեսակներն ու դրանց օգտագործման եղանակները՝ էնեոլիթյան շրջանից մինչև ուրարտական ժամանակաշրջանի վերջը: Տրված է զենքի բոլոր տեսակների տիպաբանությունը, հստակեցված են դրանց ծագման, հարևան երկրներում դրանց առկայության և ժամանակագրության հարցերը: Որոշ զինատեսակների համար (թուր, սաղավարտ, վահան և այլն) նոր տվյալների հիման վրա հեղինակը կատարել է նաև նորովի դասակարգումներ:

Դիտարկվել են Հայկական լեռնաշխարհի ցեղերի ռազմական գործերը, ուրարտական պետության գործերի կազմն ու տեսակները, փոխադրամիջոցների դերը ռազմական գործում, կատարվել է նաև զինատեսակների դասակարգում ըստ տարածաշրջանների, առանձնացվել են այն զինատեսակները, որոնք ներմուծվել են հեռավոր վայրերից և բնորոշ գծեր չունեն տարածաշրջանում գոյություն ունեցող հարատիպ զենքերի հետ, ինչպես, օրինակ՝ սրածայր թերերը, որ ներմուծվել են, սակայն Հայաստանում մեծ տարածում չեն գտել: Մ. Եսայանը նաև ներկայացրել է զենքերի հետ հայտնաբերված ուղեկցող գույքը, որը նա կարևորում է զենքերի թվագրությունները հստակեցնելու գործում¹⁴:

Նախախորհրդային և խորհրդային շրջաններում հնագիտական հետազոտությունների իրականացման համեմատական քննությունը թույլ է տալիս վստահաբար արձանագրել դրանց գիտական մետեցումների ու ուսումնասիրման եղանակների տարբերությունը: Եթե առաջինի պարագայում չկար հստակ մեթոդաբանություն, և ուսումնասիրությունները կատարվում էին շատ դեպքերում սիրողական մակարդակով, ապա խորհրդային շրջանի հնագիտությունը մեծ ավանդ բերեց Հայաստանի հնագիտության զարգացման գործում:

Հետխորհրդային շրջանը իր մեթոդաբանական ձևակերպումներով և առաջադրած խնդիրներով խորհրդային շրջանի հնագիտության հետագա զարգացումն էր: Հետխորհրդային շրջանի ուսումնասիրություններից հարկ է նշել Մ. Գորելիկի աշխատությունը՝ "Оружие Древнего Востока"¹⁵, որտեղ ներկայացված է հնագույն զենքը Հին Արևելքում՝ Եգիպտոսից մինչև Չինաստան: Ներկայացվում են նաև Եվրասիայի տափաստանային շրջանների ժողովուրդների հարձակողական և պաշտպանական զենքերի վերաբերյալ ուսումնասիրությունները (մ.թ.ա. IV հազարամյակից մինչև մ.թ.ա. IV դար): Հետազոտությունը մեծ մասամբ հիմնված է հնագիտական հարուստ գտածո նյութի վրա, ուսումնասիրության մեջ ներգրավված են նաև գրավոր աղբյուրներ և հեղինակի կողմից արված ազգագրական գուգահեռներ¹⁶: Հեղինակը զենքերը դասակարգում է ըստ իրենց գործառնության, արտադրության տեխնոլոգիայի, նշանակության և այլն: Հստակ սահմանվել են զենքերի հարձակողական և պաշտպանողական տիպերը: Մ.

¹³ **Есаян С. А.** Оружие и военное дело древней Армении. Ереван. -1966. с. 5:

¹⁴ Նույն տեղում, էջեր 78-80:

¹⁵ **Горелик М. В.** Оружие Древнего Востока. СПб. - 2003.

¹⁶ **Горелик М. В.** Оружие Древнего Востока. СПб. - 2003. с.174.

Գորելիկն իր աշխատության մեջ բազմիցս օգտագործել է զենքերի սկեպտրալ հետազոտությունների տվյալներ, ինչը, ցավոք, գրեթե չի կիրառվել մեզանում:

Դեռևս նախորդ դարի կեսերից սկսած՝ մասնագիտական գրականության մեջ դաստակավոր դաշույններին տրվել էր «առաջավորասիական» անվանումը¹⁷: Ի լրումն մասնագիտական գրականության մեջ շրջանառվող տեսակետի՝ Աշ. Փիլիպոսյանը իր աշխատության մեջ¹⁸ վերաձևակերպում է վերոհիշյալ եզրույթը՝ փաստարկելով վերջին տարիների պեղումների արդյունքները, որոնք ապացուցում են, որ «առաջավորասիական» կոչվող դաշույնները չեն սահմանափակվում միայն Առաջավոր Ասիայի տարածքով, այլև աշխարհագրական ավելի լայն տարածք են ընդգրկում¹⁹: Վերոնշյալ աշխատանքը ծավալուն ուսումնասիրություն է՝ առարկաների ծագման, կիրառման և այլ օրինաչափությունների վերաբերյալ մասնագիտական լրջագույն եզրահանգումներով²⁰:

Եզրահանգում. Հայաստանում հայտնաբերված զենքերի և զինատեսակների շուրջ ուսումնասիրությունները սկիզբ են առել դեռ նախախորհրդային շրջանում և զարգացում ապրել հասկապես խորհրդային տարիներին: Վերջին տասնամյակներին Հայաստանի տարբեր հուշարձաններից հայտնաբերված զինատեսակների մասին մասնագիտական գրականության մեջ քիչ է խոսվել: Գիտական վերջին՝ համահավաք ուսումնասիրությունը, որտեղ ներկայացված են Հին Հայաստանի տարածքից գտնված բոլոր զինատեսակները, կատարվել է նախորդ դարի երկրորդ կեսին, իսկ այդ ժամանակից ի վեր բազմաթիվ հնագիտական արտեֆակտներ են երևան եկել, որոնք ունեն 1. ուսումնասիրման, 2. հանրահռչակման և 3. թանգարանացման կարիք: Եվ այս բացը լրացնելու մեծ անհրաժեշտություն կա այսօր:

ОБ ИЗУЧЕНИИ ВИДОВ ОРУЖИЯ ДРЕВНЕЙ АРМЕНИИ (предварительный просмотр)

Оганисян А.

Ключевые слова: *оружие, виды оружия, Древняя Армения, артефакт, объект, досоветский, советский, постсоветский.*

В работе представлены отрывки из профессиональной литературы, целью которой является раскрытие исследований, проводимых в области оружия и его типов в Армении. Статья также может служить каталогом. В результате исследования выяснилось, что в последние десятилетия оружие, найденное на различных памятниках Армении, практически не упоминалось в профессиональной литературе. Последнее научное комплексное исследование, в котором представлено все оружие, найденное на территории Древней Армении, было проведено во второй половине прошлого века, и с тех пор было обнаружено множество ар-

¹⁷ **Եսայն Ս. Ա.** Оружие и военное дело древней Армении. Ереван. -1966. с. 70.

¹⁸ **Փիլիպոսյան Ա.Մ.**, Հին Արևելքի շրջանակավոր դաստակով դաշույններն ու սրերը, Երևան, 1999, էջ 7:

¹⁹ Նույնը:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 33:

хеологических артефактов, которые нуждаются в 1. исследовании, 2. популяризации и 3. в музеефикации. Эта работа является краеугольным камнем реализации трех вышеуказанных пунктов. Чтобы выполнить эту задачу, мы продолжим работать в этом направлении для решения поднятых нами проблем.

STUDY OF THE WEAPONS OF ANCIENT ARMENIA (preview)

Hovhannisyan A.

Key words: *Weapons, types of weapons, Ancient Armenia, artifact, pre-Soviet, Soviet, post-Soviet.*

The paper contains excerpts from professional literature with the aim of revealing researches carried out in the field of weapons and their types in Armenia. The article can also serve as a catalogue. The study found, that in recent decades, weapons found on various monuments in Armenia have been virtually non-existent there was little mention in professional literature.

The latest scientific complex study, which presents all weapons found at in the territory of ancient Armenia, was held in the second half of the last century. And since then, many archaeological artifacts have been discovered, which needed 1. study, 2. publication and 3. In museumification. This work is the cornerstone of the implementation of the three above-mentioned items. To meet this challenge, we will continue to work in this direction to address the concerns we have raised problems.

Գ ր ա կ ա ն ո թ յ ո Ւ Ն

1. Լալայան Ե., Դամբարանների պեղումները Խորհրդային Հայաստանում, Երևան, 1936:
2. Եսայան Ս.Ս., Հայաստանի հնագիտությունը, Երևան, 1992:
3. Փիլիպոսյան Ա.Ս., Հին Արևելքի շրջանակավոր դաստակով դաշույններն ու սրերը, Երևան, 1999:
4. Խնկիկյան Օ. Ս, Հայաստանի հնագիտությունը, Երևան:
5. Ивановский А. А. По Закавказью. Москва. -1911.
6. Пиотровский Б. Б. Археология Закавказья с древнейших времен до I тысячелетия до н. э. Л. -1949.
7. Горелик М. В. Оружие Древнего Востока. СПб. -2003.
8. Есаян С. А. Оружие и военное дело древней Армении. Ереван. -1966.
9. Мартиросян А. А. Армения в эпоху бронзы и раннего железа. Ереван. -1964.
10. Марр Н. Я. К вопросу о задачах арменоведения (Избранные работы). СПб. -1899.
11. http://www.yasu.am/files/10G_Areshyan.pdf (25.02.2021թ):
12. <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000123/st012.shtml> (15.04.2021):

Ընդունվել է՝ 20. 08. 2021

Գրախոսվել է՝ 22. 10. 2021

Հանձնվել է տպ.՝ 15. 11. 2021

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Արթուր ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ՝ ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական
հետազոտությունների կենտրոնի ասպիրանտ (հնագիտություն),
Էլ. hhuugե՝ arthur.hovhannisyan333@gmail.com